

## OVER WIJNGAARSLAKKEN IN HAARLEM, BLOEMENDAAL EN HEEMSTEDE

door

R.A. Bank en L.J.M. Butot

In een serie artikelen over de geschiedenis en de verspreiding van de wijngaardslak in Nederland behandelde Butot het voorkomen van Helix pomatia langs de duinzoom. We lezen daar (Butot, 1972: 33) dat de naam van de gemeente Haarlem reeds lang als vindplaatsomschrijving in de literatuur wordt genoemd. De Wijngaardslak werd in de tweede helft van de 19e eeuw "bij Haarlem" verzameld, getuige 3 exemplaren in de collectie van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden. In de literatuur blijven de meldingen beperkt tot "omstreken van Haarlem", "buitenplaatsen bij Haarlem" en meer dergelijke. Ieder deugdelijk bewijs van het voorkomen binnen Haarlem ontbrak tot heden, immers door het ontbreken van exacte vindplaatsgegevens moet men er rekening mee houden dat er sprake is van populaties langs de buitenrand van Haarlem, waardoor alle vindplaatsen in de gemeenten Heemstede of Bloemendaal komen te liggen. Alleen in de collectie van de Rijks Geologische Dienst ligt een huisje van de Wijngaardslak met het etiket "Haarlem 1936".

In mei 1974 onderzocht R.A. Bank het molluskenbestand van het 5 ha grote natuurterrein Eindhout, gelegen binnen de Haarlemse gemeentegrenzen. Op deze excursie verzamelde hij 2 levende volwassen exemplaren van Helix pomatia. Hiermede werd voor het eerst bewezen dat de Wijngaardslak inderdaad in Haarlem voorkomt op een nauwkeurig bekende vindplaats. Het lijkt ons daarom nuttig, iets dieper op het terreintje Eindhout in te gaan. De buitenplaats Eindhout is gelegen aan de Wagenweg, ten zuidwesten van de Haarlemmer Hout, achter het "Huis met de (Witte) Beelden". Over de juiste naamgeving van het terrein bestaat wel eens verwarring; het wordt ook wel met de naam Vredenhof aangeduid. Dit is echter niet correct. Vroeger waren hier twee natuurterreinen; het noordelijke heette "Eind Hout" (tegenwoordig Eindhout geheten), het zuidelijke: "Vredenhof". Het noordelijk gedeelte is bewaard gebleven, het zuidelijk gedeelte is gekapt, ter plaatse werden sportvelden aangelegd. Het terrein Eindhout is al heel oud, op de topografische kaart van 1854 (verkend 1849) staat deze buitenplaats al duidelijk aangegeven. Omstreeks 1550 waren hier zeer drassige gronden. Er lagen daar toen ook een drietal meertjes. Nog steeds is Eindhout erg vochtig; naast de vochtige/bodem komen echter ook plaatselijk droog- /, venige zandige plekken voor (oostelijk gedeelte). Het oostelijk deel sluit aan bij de oude strandwal, ten westen hiervan gaat het terrein over in wat op de bodemkaart wordt aangeduid als "Strandvlaktezandgrond, dunner dan 1 m, op veen" (Van der Meer, 1952). De ter plaatse voorkomende vegetatietypen zijn niet altijd scherp van elkaar te onderscheiden en gaan vaak geleidelijk in elkaar over. Het bos behoort tot een vegetatietype dat karakteristiek is voor de overgang van het droge oude duinlandschap (Ulmion) naar drassige, venige grond met Circae-Alnionvegetaties. Op de vochtige tot drassige bodem komt het Macrophorbieta-Alnetum het meeste voor. Op de natste plekken, in ondiepe kommen, groeit plaatselijk het Irido-Alnetum. De in floristisch- en vegetatiekundige zin interessantste vegetaties bevinden zich op de overgangen van hoger en lager gelegen bostypen, welke overgang wordt gemarkeerd door Wijdaarzegge, Springzaad en Heksenkruid, drie zeldzame soorten voor Haarlems omgeving (Londo, 1965). In het terrein groeien nog meer zeldzame soorten, bv. Bosveldkers, Keverorchis en Gulden Boterbloem. Er groeien ook een aantal exoten, door de mens in vroegere tijd aangeplant (o.a. Rhododendrons, Bamboegras en Italiaanse Arcnskelk). De mollusken zijn

hier rijk vertegenwoordigd. Mark de Does (1974) noemt de volgende soorten, die hij op 26-7-1974 op gedeeltelijk met mos begroeide stukken boomschors verzamelde: Discus rotundatus, Clausilia bidentata, Trichia hispida, Vitrina pellucida, Acanthinula aculeata, Cochlicopa lubrica, Oxychilus alliarius en Succinea spec. (moet zijn Succinea oblonga, materiaal gezien door R.A. Bank). Zelf onderzochten we het terrein een aantal malen (mei 1974: R.A. Bank; mei 1975: R.A. Bank, 10-7-1976: R.A. Bank; 13-7-1976: R.A. Bank & L.J.M. Butot; 17-6-1977: R.A. Bank & L.J.M. Butot). Wij vonden de volgende soorten:

Carychium tridentatum  
Succinea oblonga  
Cochlicopa lubrica  
Cochlicopa lubricella  
Discus rotundatus  
Arion intermedius  
Vitrina pellucida  
Vitrea crystallina  
Acanthinula aculeata  
Aegopinella pura

Aegopinella nitidula  
Oxychilus cellarius  
Zonitoides nitidus  
Limax maximus  
Deroceras reticulatum  
Clausilia bidentata  
Trichia hispida  
Arianta arbustorum  
Cepaea nemoralis  
Helix pomatia

In het midden van het terrein bevindt zich een vijver, als doodlopend eindpunt van sloten die het reservaat omgeven. Hierin vindt men Valvata piscinalis, Valvata cristata, Bithynia tentaculata, Bithynia leachi, Physa fontinalis, Physa acuta (2 exemplaren, hun maten 13,8 x 7,6 en 15,5 x 9,5 mm zijn de grootste die wij ooit hebben waargenomen), Acroloxus lacustris, Radix peregra en Segmentina complanata.

Wat Helix pomatia betreft konden we de volgende aantallen noteren: 2 levende adulte exemplaren in mei 1974, 3 levende adulte exemplaren en 4 lege huisjes in mei 1975, 1 dood exemplaar op 10 juli 1976 en 1 dood juveniel exemplaar op 13 juli 1976. In 1977 konden we de Wijngaardslak niet meer terug vinden. Als de soort hier nog voorkomt, dan is het slechts sporadisch. Er is dus een sterke teruggang van de populatie te constateren; zij is nu weinig levenskrachtig. Hoe lang de populatie ter plaatse leeft, is onbekend. In 1945-48 werd de Wijngaardslak hier reeds veelvuldig aangetroffen, vooral rond de vijver (H. Leys, 1977 mond. med.). Naar de importdatum kunnen we slechts gissen. Tussen ± 1550 en ± 1775 stond hier een herberg, "het Droncken huisie" (later genoemd "huysinge of te Herberge", of "Dronckenmanshuyske"). Hoewel import van Wijngaardslakken in deze tijd niet is uitgesloten, achten wij haar weinig waarschijnlijk. Trekken we de lijst van eigenaren van de hofstede "het Huis met de Beelden" na, dan komen we van 1802 tot 1818 de naam Jacob Temminck tegen. Voor de tweede maal wordt de naam Temminck genoemd in verband met een vindplaats van Wijngaardslakken. Coenraad Jacob Temminck was na 1816 eigenaar van het landgoed Wildlust te Lisse en directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden (Butot, 1972: 35). Jacob was directeur van de Oost-Indische Compagnie. Hij nam op zijn reizen veel schoons en merkwaardigs mee, o.a. uit Zwitserland en Italië. Dit zou, zij het met enige speculatie, naar de importdatum kunnen wijzen. Dit vermoeden wordt nog eens versterkt door de vondst van een levend exemplaar van Pomatias elegans in het terreintje (mei 1975, leg. R.A. Bank), een soort die nier zeker niet thuishoort. Beide soorten kunnen echter ook uit Frankrijk zijn geïmporteerd. In 1920 kwam het landgoed namelijk toe aan Thierry Arnold Laurens Bauduin (graaf d'Alsace, prince van Hennin en kolonel van het 11e regiment Kurassiers in de Franse Vogezen). Hij was een zoon van Angélique van Bienen. De familie van Bienen kreeg het goed 27 november 1825 door koop in bezit.

De geschiedenis van deze populatie blijft onzeker. In ieder geval gaat de eerste constatering van de aanwezigheid van Wijngaardslakken ter plaatse terug tot 1945 op gezag van H. Leys (RIN, Leersum) die

destijds in Haarlem woonde en het landgoed vaak bezocht. In het zo nabij gelegen park de Haarlemmer Hout werden Wijngaardslakken nooit waargenomen, hoewel de resten van dit binnenduinrandbos slechts door de Wagenweg van onze vindplaats zijn gescheiden. Voor de negatieve berichtgeving over het voorkomen van de slak in de Haarlemmer Hout zouden we kunnen terugvallen op Nicolaas Beets die voor de eerste maal gewag maakte van Wijngaardslakken bij de Blauwe Trappen (Butot, 1969: 1497). De voorgenomen excursie naar de Breezaap en de Blauwe Trappen van Hildebrand en zijn vriend de slakkenverzamelaar en medische student, viel door de komst van Robertus Nurks in het water. Zij zagen zich geconfronteerd met de ijselijke gedachte "den geheelen dag in Den Hout te zitten, want een fatsoenlijk Amsterdammer komt alleen in Den Hout". Wij menen hier een aanwijzing te zien voor het ontbreken van Wijngaardslakken, in 1836, want de slakkenverzamelende medische student had anders ook in Den Hout (nu: Haarlemmer Hout) aan zijn trekken kunnen komen. Een voorkomen van deze grote slakken in de Haarlemmer Hout zou zeker niet onopgemerkt zijn gebleven. We kunnen hieruit concluderen dat de Wijngaardslak niet vanuit de Haarlemmer Hout in Eindhout is binnengekomen. Eindhout is een bijzonder geïsoleerd gebied, bij velen onbekend. Vanwege deze geïsoleerde positie - het landgoed is door brede sloten omgeven - is het goed mogelijk dat de Wijngaardslak zich niet buiten het terrein heeft kunnen uitbreiden. Tot zover Eindhout.

In Bloemendaal zijn Wijngaardslakken reeds lang bekend. Men vindt ze langs de Bergweg, de Brederode Berg, de ingang van het Nationale Park "De Kennemerduinen" (Jachtduin, Vinkenbaan, Rietdel en Snoekbos - de laatste 3 vindplaatsen leg. R.A. Bank), het landgoed Caprera, de Algemene Begraafplaats, het Bloemendaalse Kopje, het Bloemendaalse Bos en Thijsses Hof. Aan dit lijstje kan opnieuw een vindplaats worden toegevoegd. In juni 1975 vond R.A. Bank tijdens een vluchtig bezoek in Wildhoef 1 levend en 1 dood exemplaar. Wildhoef is een landgoed dat is gelegen aan de Kennemerweg, ten noordoosten van het Bloemendaalse Bos. Op 15 en 16 mei 1976 en 7 juni 1976 onderzocht hij het terrein nauwkeuriger. Het blijkt dat zich hier een florerende populatie bevindt. Onderzocht werd vooral het gebied tussen de Kennemerweg en hoek Donkere Laan - Bloemendaalse weg. Dit gebied van + 1,5 ha herbergt meer dan 100 levende adulte exemplaren; men vindt tijdens het geschikte seizoen ook zeer vele juveniele exemplaren. Ze zijn vooral te vinden op de grond onder klimop, men vindt ze echter ook wel tegen bomen aangekleefd. Hoe groot de eigenlijke populatie is, is moeilijk na te gaan. Het landgoed is veel groter dan 1,5 ha, de overige gebieden zijn echter (streng) verboden toegang, de buitenkant is tevens met grote hekken omzoomd. Het is een recreatie- en rustoord voor bejaarden. In het terrein komen vele lijstersmidsen voor, met name om de theekoepel bij de Kennemerweg. Zij geven een goed overzicht van de aanwezige molluskenfauna ter plaatse. In volgorde van talrijkheid werden aangetroffen Arianta arbustorum, Cepaea nemoralis, Helix aspersa (meestal volwassen exemplaren) en Helix pomatia (exemplaren tot 3 cm hoog). In het terrein komen verder voor Vitrina pellucida, Aegopinella nitidula, Oxychilus cellarius, Clausilia bidentata, Cochlicopa lubrica, Discus rotundatus en Trichia hispida. Langs de Krullenlaan, die langs de noordzijde van Wildhof loopt, vindt men over de hele lengte sporadisch lege huisjes van Helix pomatia.

Een derde nieuwe vindplaats in de omgeving van Haarlem werd bekend gemaakt in Oog en Blik (Heemstede) nr. 95 dd. 29 juni 1974 onder de kop "Een besluit van de regering Den Uyl brengt pastoor Zeegers na 80 jaar in het nieuws". Deze publikatie van F. van Buuren in het orgaan van de Heemstedse jeugdfotoclub "Het Ogenblik" haalde de krant en werd met het portret van de gastronomische herder van de Heemstedse St.-Bavoparochie (1896-1905) opgenomen in De Heemstedse Koerier van woensdag 24 juli 1974. We konden

de determinatie van deze dieren bij ons bezoek in 1974 aan het terreintje achter de percelen Herenweg 98, 100 en 102 bevestigen. Zij leven ook op het kerkhof van de St.-Bavokerk en in de groentetuin en op het ruderale terrein achter de do(nkere)ka(mer) van de jeugdfotoclub aan de Herenweg tussen de genoemde kerk en Oude Postweg. Bij ons hernieuwde bezoek op 14 mei 1980 waren de dieren nog steeds aanwezig volgens de verzekering van de heer F. van Buuren, hoewel we zelf met het constateren van één levend exemplaar genoeg namen om het kleine terreintje niet al te erg overhoop te halen. Ongeveer 250 m noordoelijk van deze vindplaats, eveneens aan de Herenweg leeft nog een populatie Wijngaardslakken en wel op het terrein tussen de bejaarden-centra "Kennemerduin" en "Kennemeroord". Deze ontdekking stamt ook uit 1974. We troffen haar op 14 mei 1980 in het prachtig onderhouden binnenduintrandbos in goede welstand aan.

Onze pastoor H.P. Zeegers (geb. Delft 1-9-1836, overl. Heemstede 21-2-1922) vond als liefhebber van lekkere hapjes zijn tafel gedekt toen hij 22 mei 1896 in Berkenrode werd benoemd. Er is geen reden om aan te nemen dat de populaties langs de Herenweg zijn ontstaan door het loslaten van uit het buitenland geïmporteerde dieren door onze pastoor, want in 1827 was het voorkomen in Bloemendaal reeds bekend geworden door het onderzoek van Waardenburg. In 1836 noemde Hildebrand de Blauwe Trappen in zijn Camera Obscura. Als pastoor Zeegers, volgens getuigenis van zijn tuinman C. de Winter (1877-1971), de importeur moet zijn dan kwamen zijn dieren vrijwel zeker uit de naaste omgeving.

In de serie vindplaatsen Eindhovenout en Herenweg (St.-Bavokerk en omgeving) past nog een andere nieuwe vindplaats, nl. Ruïne "Het Oude Slot" nabij de Meerweg te Heemstede (collectie Korringa voorjaar 1925, 1 exemplaar). In de collectie Korringa was dit bewijsmateriaal 19-3-1972 nog aanwezig (Korringa, in litt.). Wij bezochten het gerestaurerde Oude Slot, althans wat daarvan nog over is, op 1 juni 1980. In de tuin waren hier en daar resten van huizen van Helix aspersa te vinden. In de bosresten vonden we deze slak ook levend met Trichia hispida, Discus rotundatus en Arion hortensis. Van de Wijngaardslak was geen spoor meer te bekennen en we beschouwen deze populatie dan ook als uitgestorven.

De bovengenoemde vindplaatsen vullen een hiaat op dat tussen de Bloemendaalse en Bennebroekse vindplaatsen bestond. Daarmee komt steeds duidelijker de eenheid naar voren van een bijna aaneengesloten verspreidingsgebied omstreeks de eeuwwisseling langs de binnenduintrand van Hoek van Holland tot minstens bij Bergen en Schoorl (Boon, 1903). Mogelijk ligt een aantal vindplaatsen in de Hollandse bossen van de binnenduintrand nog op ontdekking te wachten.

#### LITERATUUR:

- ANONYMUS, 1974. Fotoclub Het Ogenblik doet merkwaardige ontdekking bij vondst van slakken.- Heemstedse Koerier, 24 juni 1974.
- BOON, B., 1903. Pothoofdieren.- De Levende Natuur, 7: 237-238.
- BUIOT, L.J.M., 1969. Wijngaardslakken in Nederland. Correspondentieblad Ned. Malac. Ver. 135: 1497-1498.
- BUIOT, L.J.M., 1972. De geschiedenis en de verspreiding van de Wijngaardslak langs de duinzoom.- De Levende Natuur, 75: 29-40.
- BUUREN, F. VAN, 1974. Het Ogenblik staat ongedacht op uniek plekje grond ... Een besluit van de regering Den Uyl brengt pastoor Zeegers na 80 jaar in het nieuws.- Oog en Blik (Uitgave van de Stichting 't Oude Posthuis, Heemstede), 95: 10-11.
- DOES, M. de, 1974. Landslakken.- De Vossendel, afdelingsblaadje NJN afd. Haarlem, juli 1974: 2-3.
- LONDO, G., 1965. Vredenhof.- Excursierapport van het RIVON, 6 pp., niet gepubl.
- MEER, K. VAN DER, 1952. De Bodemkartering van Nederland, XI. De Bloembollenstreek.- Den Haag.
- STERCK-PROOT, J.M., 1934. Huize Eindhovenout.- Jaarboek 1934 Vereeniging Haerlem.